

JUHÁSZ ANDREA

PORLIK, MINT A SZIKLA?

Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról, szerk.: Bárdi Nándor – Éger György, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017, 426 oldal

Felsőoktatói pályafutásom során sokféle hallgatóval volt dolgom – az erdélyi magyarokkal kapcsolatos ismeretanyagukat és érzelmi viszonyukat vizsgálva is több típussal találkoztam. Ha ideológiailag erősen különböző és megdöbbentően tudáshiányos elképzelésekre kellene példákat keresnem, akkor az egyik véglelet minden bizonnyal az a csillogó tekintetű hallgató képviselné, aki nem hitte el, hogy román emberek is élnek Erdélyben, a másikat pedig az a szkeptikus fiatalember, aki megkérdőjelezte, hogy magyarnak tekinthetünk-e bárkit, ha az Romániában született és ott él. A *Magyarok Romániában 1990–2015* című tanulmánykötet kitalálói és megvalósítói – a két szerkesztő: Bárdi Nándor és Éger György – hasonló tapasztalatokkal rendelkezhetnek, legalábbis *Előszó*jukban arról írnak, hogy megcélzott olvasóközönségük az egyetemisták, ugyanis körükben a legalapvetőbb tényekkel kapcsolatban is olyan óriási tájékozatlansággal találkoztak, hogy szükségesnek érezték ennek az egyetemi tankönyvként is használható kötetnek az összeállítását (7–8. oldal).¹ A könyv tárgya ugyanis: az erdélyi magyarok elmúlt huszonöt évének szociológiai szempontú, átfogó bemutatása. (A kiadvány ugyanakkor a MTA TK Kisebbségkutató Intézet és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet közös kutatási programjának is részét képezi.)

A szerkesztői intenciókat az elkészült tanulmánykötet maximálisan teljesíti, alapvető történelmi és főképpen társadalomtudományi ismereteket nyújt: kellően átfogó és megfelelően részletezett tartalmat, jól strukturált, tényszerű, tudományos, informatív formában, ráadásul az egész – megkockáztatom – még könnyen tanulható is. Összességében tudja azt, ami egy jó tankönyvet jellemez: kézikönyv igényű alaplú.

Az időtartam, amit a kötet átfog – ahogy az a címből kiderül –, a rendszer-váltás utáni két és fél évtized; ennek az időszaknak a demográfiai folyamatait, nyelvvismereti és nyelvhasználati változásait, az erdélyi magyar kisebbséget érintő jogi kereteket, a politikai intézményeket és történéseket, az oktatásügy, az egyházak és a média helyzetét tekintik át az egyes tanulmányok. Ez a felsorolás a könyv struktúráját és egyben belső logikáját is követte: a történelmi kontextus az első, majd a demográfia tényei jönnek, és ezek után kerülnek sorra az intézmények. A szerzők témáik ismert kutatói: legtöbbjük erdélyi

¹ A zárójelben a kötet oldalszámait szerepelnek.

(Fábián Gyula, Horváth István, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Magyar Tivadar, Márton János, Székely István Gergő, Toró Tibor), a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Babeş-Bolyai vagy a Sapientia egyetemek dolgozói, ám van két budapesti is, az MTA Kisebbségkutató Intézetének munkatársai (Bárdi Nándor és Papp Z. Attila, utóbbi erdélyi, de Magyarországon él és dolgozik).

A *Magyarok Romániában 1990–2015* című kötetet irodalommal foglalkozó bölcsészként olvastam, a megcélzott olvasóközönséghez tartozóként, ám mégsem történész vagy szociológus szakemberként. Az én olvasói perspektívámat irodalmi ismereteim és érdeklődésem határozták meg.

A kisebbségi irodalmakkal foglalkozó irodalomelméleti és esztétikai írásokban visszatérő elem, hogy a kisebbséginek tartott irodalmakat meghaladhatatlan paradoxonok konstituálják, akárhonnan közelítünk feléjük, előbb-utóbb lehetetlenségek együttállásaiba ütközünk. Guattari és Deleuze sokszor idézett könyve Franz Kafka írói működésének alapvető paradoxonait mutatja be,² melyek egyén és nyelv, egyén és közösség, egyén és politika, művészi megszólalás és annak értéke viszonylatában figyelhetők meg. (Vagyis, hogy Kafka számára ugyan lehetetlennek tűnt németül irodalmat írni, ugyanis az nem az anyanyelve, hanem a birodalom hivatalos nyelve volt, ugyanakkor mégsem tudott más nyelven, mivel ebbe az irodalmi kultúrába integrálódott ő és a prágai zsidó közösség is. Valamint, hogy miközben Kafka még a valóságpreferenciákat is eltüntette szövegeiből, azokban a kisebbségi közösség mégis saját életére, helyzetére reflektáló politikai jelentést talált, és akként olvasta őket. Ugyanis a kisebbségi közösségben minden alkotás már önmagában is a közösség létezésének felmutatása – ezért, bármilyen is az, értéket képvisel.) A feloldhatatlan paradoxonok keresése, ahogy például a jelenségek elkülönböződéseire való érzékenység, természetesen jellegzetesen a posztmodern gondolkodásmód szempontjai, könnyű tehát a mai olvasónak felismerni, a kisebbségi közösségek valósága ellentmondások feloldhatatlan szövedékéből áll. A *Magyarok Romániában 1990–2015* tanulmánykötet olvasása közben számomra ez volt a legfeltűnőbb, merthogy akár a nyelv, az identitás, akár bármely intézményrendszer helyzetéről volt szó, annak ellentmondásosságára, illetve a feloldás lehetetlenségére derült fény a szövegekben.

A másik alapvető jellemzője a romániai magyar világnak az, amit a könyv borítóján látható karikatúra – ami az erdélyi karikaturista, Könczey Elemér munkája – megjelenít és szlogenként hirdet is: a változatosság. (A rajzon sok nagyon különböző kinézésű ember látható és a következő felirat: „nem vagyunk egyformák, de összetartozunk”.) Magyarországról nézve az erdélyi magyarokat sokan hajlamosak leegyszerűsítve, homogén halmazként – ma legtöbbször székely ruhás falusiként – látni. (Erre utal finoman az utolsó tanulmány végén Kiss Tamás [423. oldal].) A könyv olvasója azonban minden

² DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, Ford.: KARÁCSONYI Judit, Qadmon Kiadó, Budapest, 2009.

fejezetben azzal szembesül, hogy a romániai magyarság rendkívül különböző, egymással össze nem egyeztethető és hasonlítható viszonyok között él többek között lakóhelye, számaránya, nyelvi környezete, kulturális lehetőségei szempontjából.

A tanulmányok – a legelső, történelmi tárgyút kivéve – tudományos módszerükben hasonlóak: mindegyik ismerteti a tárgyát képező terület vizsgálatának módszertanát, a felbukkanó nehézségeket, amelyek többnyire a rendelkezésre álló adatok hiányaiból adódnak, majd az adatok elemzése, és az ekkor felmerülő elméleti háttér ismertetése, végül a következtetések, konklúziók jönnek.

A kötet kezdő – közel 120 oldalas – szövege Bárdi Nándor (az egyik szerkesztő) történelmi áttekintést nyújtó tanulmánya (9–128. oldal). A *Románia magyarságpolitikája 1918–1989* című írás hetven év történetét öleli fel. Bárdi nem eseménytörténetet mond el, és nem is a politikátörténet a fő tárgya – bár azt nem tudja teljesen elhagyni –, hanem a könyv további fejezeteihez igazodva, mintegy azok előzményét vázolja fel, azaz a romániai magyar kisebbség intézményeinek huszadik századi történetét. Ez a döntés a könyv egyik legértékesebb fejezetét eredményezi. Bárdi bemutatja a két világháború közötti korszak magyar pártpolitikáját, felvázolja az az egyházak, azok iskoláinak, az egyházakhoz kapcsolódó szervezetnek – például nőszövetségek – működését, valamint a többi társadalmi szerveződésekét, irodalmi és egyéb mozgalmak, folyóiratok szerepét. Majd az 1944 utáni időszak ismertetésekor kénytelen áttérni az eseménytörténet elbeszélésre: ebben az időszakban ugyanis, a kezdetek után az önálló magyar intézmények fokozatos felszámolásáról tudott beszámolni, illetve az egyre erőteljesebb diktatúra működésében a különböző magyar politikai szereplők manőverezéseiről. Bárdi a hetven év történeti periodizációját is leírja: ez rögtön szembesíti az olvasót a fent említett változottság történelmi aspektusával. Az nyilvánvaló, hogy 1918 és 1940 közé esett az első nagy korszak, ami után 1940-től 1944-ig Észak-Erdély Magyarország része lett, míg Dél-Erdély maradt Romániáé – ez a négy év tehát radikálisan új időszak, ami után Erdély újra egységesen lett Románia része. Mind a háború előtti és az utáni időszak is számos, jól elkülöníthető szakaszra osztható tovább, ugyanis az első világháború után és a második után is teljesen új intézményrendszert és közigazgatást épített fel és működtetett az ország. Az 1944 utáni korszak néhány kedvezőbb időszakot hozott ugyan a magyar kisebbség életében, ám a narratíva mégis alapvetően a veszteségek számbavétele – amit Bárdi következetesen el is végez. Külön foglalkozik a tanulmány az 1952 és 1959 között létezett Magyar Autonóm Tartomány történetével – ami nemcsak történelmi nézőpontból fontos epizód, hanem a mai autonómiatörekvések felől nézve is jelentőséggel bír. A történeti tanulmány tehát olyan hetven évet tekint át, ami sok elkülönülő időszakból tevődik össze, számos önmagában is traumatikus eseménnyel, melyben az államalkotó nép kisebbséggé válva ren-

geteg veszteséget szenvedve alkalmazkodik, stratégiákat épít, és végső soron túlél.

A romániai magyarok demográfiai adatait, változásait, a kisebbségi magyar társadalom szerkezetének jellemzőit Kiss Tamás mutatja be tanulmányában (129–183. oldal). (Kiss nemcsak ezzel van jelen a kötetben, a politikai és a médiafogyasztásról szóló fejezet egyik szerzője is ő.) Ebben az írásban együtt van a történeti áttekintés és az elméleti, módszertani nehézségek magyarázata – mindezek megfelelő arányban, jól követhetően elbeszélve.

Kiss túlnyúlik az időkereten, a romániai magyar nemzetiség demográfiai változásait 1910-től mutatja be, illetve a társadalmi struktúra jellemzőit is történeti kontextusban ismerteti. A népszámlálási adatok – bármennyire is megkérdőjelezhető a romániai felmérések pontossága (142–145. oldal) – azt mutatják, hogy Erdélyben „az etnikai térszerkezet” jelentősen átalakult. 1910-ben a lakosság valamivel több, mint felét tette ki a román nemzetiség, 2011-ben már majdnem 75%-át, mellettük a romák száma növekedett 1966-ot követően, míg a németek aránya drasztikusabban – 10%-ról fél százalékra –, a magyaroké kevésbé erőteljesen, de csökkent (130–131. oldal). A magyarok létszáma 1910-ben 1,66 millió volt, majd 1982-ben tetőzött 1,732 milliónál, 2011-ben 1,216 milliót mértek. A tanulmány bemutatja, hogyan alakult a természetes népmozgalom: amíg Románia 1992-ig pozitív egyenleget mutatott – azaz a születésszám meghaladta a halálozások számát –, addig a magyar nemzetiség már 1983-tól negatívát (132. oldal). Ám nem csupán ez vezetett ahhoz, hogy 30 év alatt félmillió magyarral kevesebb él Erdélyben, hanem az elvándorlás is. Romániában a szocialista rendszerben a kivándorlók többsége a nemzeti kisebbségek soraiból került ki – a magyarok a nyolcvanas évek második felében már nagy számban hagyták el az országot, a rendszerváltás után ez nagyságrendekkel emelkedett (135–136. oldal). A népmozgalmi veszteséghez az asszimiláció is hozzájárult, bár nem jelentős mértékben (136–138. oldal).

Az erdélyi magyarság társadalmának meghatározó jellemzője földrajzi elhelyezkedésének tagoltsága. Erdélyt, ami tágran véve 107 ezer négyzetkilométer, négy nagy régió alkotja, melyek nagyon eltérő jellemzőkkel bírnak: a Székelyföld, Közép-Erdély, a partiumi határ menti sáv és a szórványközösségek. A földrajzilag jól körülhatárolható Székelyföld magyar tömbterület, ennek megfelelően a leginkább rendelkezik magyar intézményrendszerrel. Közép-Erdélyhez tartozik Maros megyének a nem a Székelyföldhöz tartozó része és Kolozs megye. Ebben a régióban van a két legnagyobb magyar város, a folyamatosan egymással rivalizáló Marosvásárhely és Kolozsvár. A harmadik régió a partiumi határmenti sáv, Bihar, Szatmár és Szilágy megye, itt lakik az erdélyi magyarok közel egynegyede. A negyedik a szórványközösségek régiói, Észak-Erdélyben, Dél-Erdélyben és a Bánságban. Ezekben a területeken minden megyében 10% alatti a magyarok aránya. A szórványterületeken él az erdélyi magyarok 17%-a (138–141. oldal). Erdélyen kívül is élnek ma-

gyarok, mára kevesebb, mint egy százalék, ők Moldvában, Havasalföldön és Bukarestben. Ez a felsorolás is mutatja: az erdélyi magyarság meglehetősen szétszórtan, igen különböző sűrűségben, településtípusokon él. A könyvnek ez a tanulmánya nemcsak a demográfiai adatokat mutatja be, ha röviden is, de jól követhetően ismerteti a társadalmi sokféleséget, és az ebből következő politikai, kulturális széttartást. A kötet további tanulmányai azután árnyalják, illetve részletezik az itt megfogalmazott állításokat, felvillantott problémákat. Például, hogy miképp lehetséges ennek a sokféle élethelyzetben, kulturális, gazdasági helyzetben lévő nemzetiségnek egységes politikai képviseletet biztosítani. Vagy, hogy a magyar nyelvű kisebbségnek milyen esélyei vannak a romániai oktatási rendszerben. Rosszabb, mondja Kiss, és az oktatásról szóló fejezet részletesen be is mutatja ezt (161–165. oldal). Nincs azonban „folytatása” a jövedelemről szóló fejezetnek, holott fontos adatokat és összefüggéseket magyarázhatott volna el egy, ezt részletesen elemző tanulmány. Így csak az a konklúzió szerepel a könyvben, amely szerint a jövedelmi lehetőségeket is negatívan befolyásolja ehhez a kisebbséghez való tartozás. A magyarok a románokhoz viszonyítva 7,6%-kal, az erdélyi románokhoz képest pedig 14%-kal keresnek kevesebbet (165–169. oldal).

Kiss a magyarok társadalmi pozícióit folyamatos marginalizálódásként összegzi (174. oldal). A kisebbségi magyarság némileg párhuzamos társadalmat épít – az elkülönülés azonban nem teljes a többségi nemzettől. De jelentős ez a párhuzamosság a kulturális intézményrendszerek esetében: az egyházak, média, színházi, irodalmi intézmények alapítása és fenntartása jellemzik (175–177. oldal).

A nyelvismeret, nyelvi jogok és nyelvhasználat fejezet – Horváth István munkája – szorosan kapcsolódik a demográfiai helyzetet bemutató előző tanulmányhoz (183–229. oldal). Horváth értelemszerűen ugyanazokból az adatokból indult ki, amikből Kiss, ugyanis az anyanyelvi és nemzetiségi kötődés nagymértékben egybeesik, a kevés kivétel közé sorolhatók azok a romák, akiknek az első megtanult nyelve a magyar (Romániában ezt veszik alapul) (191. oldal). Horváth részletesen bemutatja, hogy a lakóhely és annak nemzetiségi aránya hogyan befolyásolja a nyelvismeretet, nyelvhasználatot. A sokféle Erdély itt is megmutatkozik: más ugyanis a Székelyföldön élő, magyar többségű településen élő anyanyelvi beszélő helyzete a szórványban élőhöz képest. Az erdélyi magyarok nagyjából kétharmada beszéli jól a román nyelvet, egyötöde kielégítő mértékben, 12–13% pedig igen kevésbé (195. oldal). Meglepő, hogy a romániai magyarok 44%-a beszél legalább még egy nyelvet, ez az adat a magyarországi magyarok körében 35%. A jelentős különbségnek több oka is lehet, például az az ismert nyelvtanulási „szabály”, hogy aki egy nyelvet – itt a románt – képes megtanulni, annak könnyebben megy a következő (196–917. oldal).

Erdélyben a sokféle élethelyzet miatt a nyelvhasználat sokféle és változatos: lakókörnyezet, munkahely, családi helyzet, médiafogyasztási preferenciák megannyi változata ad valamiféle komplex mintázatot, amelyből szintén regionális változatok léteznek (217. oldal).

Horváth István tanulmányának második felében a nyelvhasználatot a jogi szabályozással és annak megvalósulásával együtt mutatja be, pontosabban azt, milyen feltételekkel használható a kisebbségi magyar nyelv a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, az oktatásban és a tömegkommunikáció egyes szegmenseiben. Ezzel mintegy át is vezeti az olvasót Fábíán Gyula tanulmányának tárgyához, amely a jogi keretekről szól (231–276. oldal). Fábíán szisztematikusan tekinti át a kisebbséget érintő jogi kereteket – ez közel 800 jogszabályt jelent –, miután rögtön tanulmánya elején összegez: a román állam alapvetően nem biztosítja a kisebbségek hosszú távú fejlődéséhez szükséges jogokat. Nincs szabályozva a kisebbségi autonómia bármilyen formája, a regionális szintű második hivatalos nyelv használata, a vagyoni kárpótlás (231. oldal), kollektív jogokat az alkotmány nem ismer el (237. oldal). A jogi keretekkel és azok megvalósulásával több tanulmány is foglalkozik: ezek alapján az olvasóban az alakul ki, hogy Románia az egységes és oszthatatlan állam eszméjének jegyében akadályozza a kollektív kisebbségi jogok megadását. A létező, egyénre és közösségekre vonatkozó törvényeket és jogszabályokat pedig, melyek nagy előrelépéseket jelentenek a diktatúra elnyomása után, sok esetben nem tartja be – így van ez az oktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás területein is.

A politikai élet 1990 utáni lehetőségeivel és eredményeivel foglalkozó tanulmány, melyet Kiss Tamás, Toró Tibor és Székely István Gergő jegyez, sora veszi a kisebbségi magyar társadalom politikához való viszonyának területeit. A magyar nyelvű közoktatás újjáépítését tartják a legnagyobb politikai eredménynek (280. oldal). A másik, a magyar etnikai párt, az RMDSZ folyamatos működése, sőt az, hogy az 1996 óta vagy része a végrehajtó hatalomnak vagy a közelében van (281. oldal). Nagyjából ekkortól lett a politikai diskurzus egyik állandó témája, hogy megéri-e benne lenni a kormányban – különösen, ha közben alapvető politikai célokat kell feladnia a pártnak. Az etnikai párt azonban már önmagában abszurd politikai alakulat, hiszen nem világnézeti, hanem nemzetiségi alapon szerveződik, ráadásul az erdélyi magyar társadalom képviselőit vállalkozó alakulattal azzal a paradoxonnal is meg kell küzdenie, hogy a rendkívül heterogén helyzetben lévő szavazópolgároknak kell egységes programot nyújtania. A tanulmány pontosan bemutatja, hogy ez még a választási ígéretek szintjén is azt eredményezi, hogy ami a Székelyföldön a minimum elvárás – az autonómia követelése –, az a szórványban élő magyar választópolgár számára inkább riasztó követelés (319. oldal). A tanulmány ismerteti, milyen társadalomszervező és kultúráközvetítő szerepe van az RMDSZ-nek, és megfogalmazza azt, hogy még nagyobb szerepet kel-

lene ebben vállalnia. Alapvető változást hozott Erdélyben a Magyarországon 2011-ben elfogadott kettős állampolgársági törvény, amelynek romániai megvalósításában szintén részt vállal az RMDSZ (328. oldal).

Az oktatásügyről szóló fejezet – Papp Z. Attila és Márton János munkája – azzal az alapvető strukturális megállapítással indít, hogy a magyar nyelvű oktatás intézményei Romániában nem alkotnak egységes alrendszert (342. oldal). Nincsen olyan egységes intézmény, ami a magyar nyelvű oktatás működését irányítaná és ellenőrizné. Úgy nem futnak össze az oktatás intézményei, hogy a romániai rendszer alapvetően, sőt túlságosan centralizált. Azonban az irányító, ellenőrző és finanszírozást biztosító intézmények nincsenek összekötve. A magyar oktatásért felelős osztályok, intézetek, alkalmazottak több helyen működnek. Az intézményi burjánzás végén azonban a magyar nyelven zajló oktatás tartalmi minőségéért mindössze egy vezető és három beosztott felel. Ez még akkor is megdöbbentően apró apparátus, ha a törvényi szabályozás szerint a dolgozók feladata csupán a magyar nyelv tankönyvének minőségi ellenőrzése, a többi tantárgyból ugyanis a román nyelvű tankönyvek fordítását lehet használni (342. oldal).

A jogi szabályozás pozitív diszkriminációt érvényesít. A 2011-ben elfogadott oktatási törvény (LEN) a nemzetiségi tanulók számára anyanyelvű oktatást biztosít, miközben az államnyelv elsajátítását is kötelezően előírja (347. oldal). A törvény érvényesítése azonban sokféle nehézségbe ütközik – különösen a szórványterületeken. Az általános tendencia a rendszerváltást követően, hogy a magyar nemzetiségű gyerekek egyre nagyobb arányban tanulnak anyanyelvükön (344–345. oldal). Ez egyrészt azért fontos, mert lehetőség van a magyar nyelvű oktatást választani, másrészt azért, mert a felmérések azt mutatják, az anyanyelven tanuló diákok jobban teljesítenek, mint a románul tanulók (362. oldal). A magyar iskolák teljesítménye nem változott jelentősen az utóbbi két évtizedben, a románoké pedig jelentős lépéseket tett a felzárkózásra. Összességében a román iskolarendszer teljesítménye javul, a funkcionális analfabéták arányát 2012-re a korábbi 50-ről 40%-ra nyomták le (363. oldal).

A felnőttoktatásban alapvetően jelent hátrányt a magyar anyanyelvűség, ugyanis közel sincs sem a szakoktatásban, sem a felsőoktatásban teljes magyar nyelvű képzés kínálat – bár alapvetően megnőtt mindkettőben a választható szakmák, szakok és a férőhelyek száma is (355–358. oldal). A magyar szülőknek és gyerekeknek több lehetőségük van az utóbbi 25 évben, mint korábban, azonban a választásaikat a különféle nehézségek, és sokuk számára fennálló kényszerek nem teszik könnyűvé. Jobban teljesít ugyanis az anyanyelvén tanuló gyermek. Ha azonban csak az anyanyelvén tanul, akkor vagy a választható szakmák/szakok száma korlátozott előtte, vagy el kell hagynia szülőhelyét. Sok esetben viszont már a megfelelő anyanyelvű iskola is az ott-hon korai elhagyásával biztosítható csupán.

Az egyházak és vallási élet című tanulmány Kiss Dénes munkája (375–395. oldal). Kiss tanulmányának elején közli a legfontosabb tényeket és a belőlük levont következtetést is. Az erdélyi magyarság erősen vallásos, 86,7%-a a két nagy történelmi egyház egyikéhez tartozik: 45,9% református, 40,8% római katolikus. A többiek közül a legnagyobb számú hívővel, 4,5%-kal az unitárius egyház rendelkezik, utána következnek az ortodoxok (2,1) majd a görögkatolikus egyház (1,3) valamint egy százalékkal az evangélikusok, és jelen vannak még az újprotestáns egyházak is. Nagyon magas a templomba járók és az imádkozók aránya az erdélyi magyarok között mind a magyarországi, mind a romániai adatokkal összehasonlítva, illetve kiemelkedő az istenhívőké – a romániai magyarok 95%-a vallotta magát annak. Más arányt mutat azonban az a vizsgálat, ami az egyház tanításainak a követését vizsgálta: a magyar híveknek ugyanis kevesebb, mint a fele követi a vallási dogmákat, nagyobb részük azt vallja, a maga módján hisz. Ez az utóbbi adat erősíti meg azt a hipotézist, hogy a romániai magyarok körében azért kiemelkedően magas az aktív hitélet, mert az egyházhoz való tartozás és nemzeti identitás összekapcsolódik, a vallási szertartások magyarságtudatuk megélésének is alkalmai. Az egyházak több fontos területen tartanak fenn saját intézményrendszert. Az egyik legfontosabb az oktatási intézményrendszer, azon belül a legfontosabbak a középiskolák, ezek mellett az egyre növekvő szerepű szociális intézményeket kell kiemelni, illetve a történelmi hagyomány nyomán visszaállított nőszövetségek, szerzetesrendek és ifjúsági mozgalmak tevékenysége érdemel figyelmet.

A Nyilvánosság és médiafogyasztás című a kötet utolsó tanulmánya, ami valójában két szerző két írása, az első rész Magyarai Tivadar, a második Kiss Tamás munkája (397–425. oldal). A romániai magyar kisebbség médiahelyzetét is a magyarok többször emlegetett jegyei határozzák meg, az, hogy teljes társadalom, hogy nagy területen él, jelentős regionális különbségekkel, hogy nagy többségében kétnyelvű. Ezekből az alapjellemzőkből következik, hogy egyfelől a médiatermékek piaca meglehetősen behatárolt – értelemszerűen csak a magyarul értők tartoznak bele –, másfelől, hogy a fogyasztók nem kizárólagosan a helyi magyar nyelvű médiát nézik, hallgatják, olvassák. A romániai magyar médianak meg kell tehát küzdeni a magyarországiakkal, amelyek ráadásul egyre könnyebben elérhetők Romániában, és a román nyelvű médiatermékekkel is. Ennek megfelelően az állami televízió- és rádióadások mellett a legnagyobb jelentőségűek a helyi napilapok és az újabban egyre nagyobb számban megjelenő rádiók. Fontos fejlemény az RMDSZ által fenntartott Erdély Tv, amit bár nem néznek sokan, nézettsége folyamatosan nő (419. oldal). A televíziónak azért is kiemelt a szerepe, mert ahogy Magyarországon, az erdélyi magyarok között is nagyon magas a tévézéssel töltött szabadidő – napi három óra. A 2010-es évtizedben az internetes tartalmak fogyasztása is előtérbe került. Miközben azt feltételezhetnénk, hogy ez a viszonylag köny-

nyen bárki számára elérhető magyar nyelvű tartalmak fogyasztásának óriási növekedését eredményezné, a felmérések azt mutatják, hogy legalábbis 2015-ben a romániai magyar internetezőknél csupán 25%-a használja újságolvasásra, hírkeresésre (421. oldal).

A magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról című kötet olvasója átfogó ismeretanyagra tesz szert a kisebbségi magyarok helyzetéről, életéről. Az egyes írások rendkívül informatívak, részletesek, számok és összefüggések értelmezésekkel és következtetésekkel együtt adnak panorámaképet a kisebbségi magyarok elmúlt 25 évéről. A rendkívüli alaposággal gondozott könyvvel szemben kifogást nemigen emelhet az olvasó, talán annyit, hogy a tanulmányok egyfelől nem reflektálnak eléggé egymásra, másfelől viszont sok az átfedés közöttük. (Ennek nyilván az lehet az oka, hogy korábban elkészült írásokat szerkesztettek egy kötetbe az alkotók.) Vannak ugyanakkor fájó hiányok: önálló tanulmányt is érdemelt volna a könyvkiadás, napilapok, folyóiratok, színházak és egyéb művészeti intézményrendszerek helyzete például. Ez azonban nem annyira kifogás, mint a kezdeményezés folytatására való igény bejelentése a recenzens részéről, sőt jó lenne ugyanilyen kötetet a szlovákiai, ukrainai és szerbiai magyar kisebbségről is olvasni.

A kötet címe megidézi Németh László 1935-ös elhíresült úti beszámolóját. Németh írását akkor azért is támadták, mert nézőpontja az idegen utazóé volt, aki sokszor meglehetősen empátiahiányról tett tanúságot. Ez a kötet nem szubjektív nézőpontból készült szövegek gyűjteménye, éppenhogy a tudomány objektív leírásra vonatkozó módszereit érvényesíti, személyes elfogultságok helyett a tudományos beszédmód személytelensége jellemzi. Az összkép, amelyet az olvasó a könyv elolvasása után meg tud magában rajzolni erről a sokszínű, változatos és ellentmondásokkal terhelt társadalomról – alapvetően pozitív huszonöt évet mutat. Ugyan a romániai magyarok száma jelentősen csökkent ebben az elmúlt negyedszázadban – ami mindenképpen veszteség –, azonban mind intézményei, mind lehetőségei bővültek, színesebbek, fejlődtek. Vagyis, a könyv első, történelmi tanulmányának viszonylagos veszteség-narratívájától eltérően, ez az 1989 utáni 25 év története inkább mondható sikeresnek a romániai magyar kisebbség életében.